

І. М. Мацвеенка (Мазыр, Беларусь)

ІНДЫВІДУАЛЬНА-АЎТАРСКІЯ ЭПІТЭТЫ

Эпітэт (слова або словазлучэнне, якія вылучаюцца мастацкасцю, вобразнасцю [1, 175]), выступае адным з пашыраных вобразных сродкаў у паэтычным маўленні, які дапамагае дакладна ахарактарызаваць жыццёвую з'яву, прадмет, чалавека, робіць вобраз праз акрэсленне істотнай рысы або прыметы яркім, запамінальным, выклікае пэўныя эмацыянальныя адносіны, дае магчымасць успрымаць аўтарскае бачанне рэчаіснасці. Выражаны індывідуальна-аўтарскім неалагізмам, эпітэт становіцца сродкам дэталізацыі, тыпізацыі або ацэнкі вобраза, напрыклад, *бескалосае жыта, бруднапёрыя птушкі, кароткапёрыя вераб'і, лодкаходныя рэкі, легкаходныя лодкі, нерухома-нахабна-цынічная чарга: Маладое жыта бескалосае май сугрэўна дыбіць на палях* (М. Мятліцкі); *У клааку ракі бруднапёрыя падаюць птушкі, І бягуць неахвотна па мёртвай паверхні кругі* (С. Адамовіч); *Адавалі мне продкі – Не на дзень, а на векі, – Легкаходныя лодкі, Лодкаходныя рэкі* (К. Камейша); *Гітарыст уступаў эскалатар чарзе, Нерухома-нахабна-цынічнай* (В. Аколава).

Згодна з класіфікацыяй Н. Гаўрош [2], якая вылучае сем груп эпітэтаў паводле іх сувязі з азначаемым словам, мы разгледзім паасобку індывідуальна-аўтарскія метафарычныя, і неметафарычныя эпітэты.

У ролі *метафарычнага эпітэта* – вобразнага азначэння, якое пераносіць на адзін прадмет якасці іншага на аснове іх унутранага або знешняга падабенства, сумежнасці – могуць ужывацца індывідуальна-аўтарскія прыметнікі, дзеепрыметнікі, прыслоўі.

Так, са значэннем параўнання ўжываюцца прыметнікі з суфіксамі *-лів, -іст/-ыст*, напрыклад, *бадзяжлівы вецер, дажджыстыя абломкі, далмаціністы асфальт: Неба зоркаю ранней прывеціць, і яна будзе доўга сачыць, як бадзяжлівы восеньскі вецер свішча ў полі глухім уначы* (Р. Баравікова); *Таго не ведаюць аблокі самі, Ці ападуць дажджыстымі абломкамі, Ці праплывуць рагатымі ласямі* (Р. Барадулін); *Лістабой і снегапад. Пад заваяў хіт-парад Далмаціністы асфальт Крокам мераць буду* (А. Камінская).

На аснове супастаўлення аднаго прадмета або з’явы з іншым утвараюцца складаныя прыметнікі, своеасаблівае граматычнае выражэння якіх забяспечвае багаты сэнс, арыгінальную азначнасць. Напрыклад, у словазлучэнні *кальчужна-каляныя робы* прыметай параўнання з’яўляецца адна з якасцей кальчугі: зробленая з металічных кольцаў, яна абмяжоўвае, скоўвае рух. Гэтая прымета, якая падтрымліваецца другой часткай прыметніка *каляны* ‘цвёрды, нягнуткі’, распаўсюджваецца на аб’ект метафары – робу: *...як багі, У робах кальчужна-каляных Паважна сядзяць рыбакі* (В. Лужкоўскі).

У аказіянальных прыметніках-кампзітах метафарызуецца частка першай частка, напрыклад, *беласнежна-белы* ‘белы, як снег’, *ватна-белы* ‘белы, як вата’, *вогненна-барвовы* ‘барвовы, як агонь’, *вогнехвосты* ‘з хвостом, падобным на агонь’, *медналістны* ‘з лістамі колеру медзі’, *срабрыста-белы* ‘белы, як срэбра’: *Ватна-белыя аблокі растварыліся ў блакіце* (І. Хадарэнка); *Дзве беласнежна-белыя Бярозы Аблашчаны Святлом тваіх вачэй* (А. Пісарык); *Вазьму камандзіроўку ў лістапад, У вогненна-барвовы, залацісты..* (Г. Дашкевіч); *Тут як тут – прыйшла лісіца, Вогнехвостая хітрыца...* (Р. Барадулін); *Шуміць над ганкам медналісты клён* (К. Кірэнка); *І вось прыйшла жаданая часіна – Зямлю пакрыў срабрыста-белы снег* (М. Чырык).

Метафарычным можа быць другі кампанент складанага прыметніка (напрыклад, *белазорны* ‘які мае белы, блішчасты, як зоркі, колер’, *зіхотна-залаты* ‘які блішчыць, напоўнены яркім як золата ззяннем’): *Спраўляюць баляванне чысцюткія нябёсы Вясёлкамі, маланкамі, дажджом ці градам І сцелюць на палі густыя туманы, Хаваюць далеч белазорным снегападам* (А. Багамолава); *Кляновым лісцем дол замецены Гарыць, зіхотна-залаты* (М. Мятліцкі); або ўсё слова (напрыклад, *вогненнапёрая* ‘якая па форме нагадвае вогненнае пярэ’, *срэбналістная* ‘якая нагадвае цішыню застылых, нібы акамянелых, з срэбра, дрэў’): *Душу яму зноў апякла Маланкаю вогненнапёрай На полі крыжастага зла* (М. Мятліцкі); *У срэбналістнай цішы час мой кволіцца марудна* (Я. Чыквін).

Метафарычныя эпітэты-прыметнікі могуць ужывацца з мэтай стварэння ўвасаблення – стылістычнага прыёму, які засноўваецца на тым, што неадусаўлёным прадметам прыпісваюцца прыметы і ўласцівасці жывых істот [1, 154]. Сярод новаўтвораных прыметнікаў можна вылучыць дзве групы ўвасабленняў:

1) індывідуальна-аўтарскія прыметнікі, якія характарызуюць нежывыя прадметы або адцягненыя паняцці і змяшчаюць у сваёй семантыцы назвы частак цела чалавека або жывёлы, напрыклад, *азяблапечая віна, гулкаротыя рэха, дабравокае цуда, зеленакосая краса, зеленачубы бор, маланкавалосыя грамніцы, санцавокае лета, санцатварыя рамонкі, сінякрылая хмурынка, старукія кедры, траўначубы пракос, ціхакрылая поўня, чарналікая ноч, чырванакудрыя півоні, шматрукія бярозы, шугакрылы вецер: Хто дасць кажух віне, Маёй азяблапечай?* (Р. Барадулін); *Цэдзіць цішу Рэха гулкаротыя* (Р. Барадулін); *І шукае душа ад падступнай будзённасці сцоў, Верачы дабравокаму цуду* (Р. Барадулін); *І вось ужо шыбуе напасткі Пад пералівы жаўруковы Юр'е, І адмыкае весною зямлю, І рупна на мурогу пускае росы, Каб зерне ашчаслівіла раллю, Каб загуло красой зеленакосай* (В. Лукша); *Ды вінен я за той павальны здзек, Што чыніць хеўра прагна над лесам, Бо змоўчаў я, зеленачубы бор, Не вырваў з рук драпежніцкіх тапор* (М. Мятліцкі); *І горад не здолее нават здзівіцца, Ubачыўшы, хто не дае яму спаць – Маланкавалосыя гэты Грамніцы На воблаку срэбных мятлушак ляцяць!* (Л. Рублеўская); *Не вярнуць санцавокага лета, Не забыць тапалёвых завеяў* (Р. Малахоўскі); *Помню, колеру буякоў У расплюшчаным тым гербарыі Больш за ўсё было васількоў, Ды рамонкі шчэ санцатварыя* (Х. Гурыновіч); *Зачапiлася за месяц, За зялёны язычок, Сінякрылая хмурынка – Як гарохавы стручок* (К. Кірэенка); *Цудоўныя далі Сібіры: Задумныя нетры тайгі, Старукія волаты-кедры, Іскальныя рэк берагі* (К. Кірэенка); *Між лазы туман імгліца, На пакошы ўздрыгне, босы. Цягне цугам красавіца Траўначубыя пракосы* (М. Мятліцкі); *Забяры ты мяне ў ноч гэту сённа, Ненадоўга да сябе забяры, Ціхакрылая халодная поўня, Бо ізноў я занямелы наўзрыд* (П. Зьмітрук); *І для старой ігуменні быць світай – Ад бела дня да чарналікай ночы* (В. Аколава); *Вунь ужо чырванакудрыя І півоні зацвілі...* (К. Кірэенка); *Нема бярозы стаяць шматрукія, Прыкрываючы голае цела* (М. Шабовіч); *Вецер буйны, шугакрылы, Над радзімай не шугай!* (М. Мятліцкі);

2) індывідуальна-аўтарскія прыметнікі, якія надаюць нежывым прадметам або адцягненым паняццям якасці чалавека, напрыклад, *злапомлівы свет, маладзюткі туман, таемна-задумны край: Нічога не забываецца ў злапомлівым свеце* (Р. Барадулін); *На вачах У замроенага адвячорка Маладзюткі туман сівее...* (Р. Барадулін); *Таемна-задумны палескі мой краю, Шчымлівая песня і казка, З мазырскіх вышыняў цябе азіраю, А сэрыу пакутліва-цяжка* (В. Андрыеўскі).

Аказіянальныя дзеепрыметнікі таксама могуць выступаць як сродкі дэталізацыі вобраза. Так, азначэнне **размурашаны** абазначае прымету, перанесеную з аднаго прадмета (мурашніка) на другі (вакзал) на аснове іх знешняга падабенства. Вакзал асацыюецца з вялікім мурашнікам: на першы пагляд усе рухаюцца хаатычна, бессэнсоўна, а на самой справе – мэтанакіравана: адны пасажыры прыбываюць, другія чакаюць цягнік, трэція сустракаюць гасцей. Жыццё на вакзале заўсёды віруе, нават ноччу: *Трывожна пахне цягнікамі На размурашаным вакзале* (Ф. Баторын).

Адзначым, што некаторыя метафары ў паэтычным маўленні набылі ўстойлівы характар, напрыклад, вада часта параўноўваецца з люстэркам. На гэтым падабенстве будуюцца метафарычнасць індывідуальна-аўтарскага эпітэта **люстраводны**: *Тут спазнаў я крыніц люстраводную плынь, Слухаў клёкат буслоў, спеўны свіст салаўіны* (М. Шабовіч).

У якасці метафарычнага эпітэта нярэдка выступаюць індывідуальна-аўтарскія прыслоўі на *-а*, якія захоўваюць значэнне параўнання ў семантыцы. У кантэксте яны набываюць эмацыянальна-сэнсавую змястоўнасць, узмацняюць дзеянне, метафарызуюцца, напрыклад, **валошкава, змяіста, лапушыста**: *І на Купалле промні рук плятуць вянкi. І папараць-квясцінку зрок шукае. Ізноў гучаць Купалы мудрага радкі. І польмя валошкава шугае* (В. Аколава); *І сцежкі змяіста паўзуць на гару...* (М. Мятліцкі); *«Пахне чалавечынай», – і нюхам Кат барвяніў ноздры лапушыста* (В. Зуёнак). Для мастацкага маўлення, адзначае В. Вінаградава [3, с. 127], характэрна выкарыстанне індывідуальна-аўтарскіх прыслоўяў у метафарычным значэнні ‘падобна таму, што названа ўтваральнай асновай’, утвораных непасрэдна ад назоўнікаў, напрыклад, **арфічна, бяльміста, касцёрна, крапіўна, палынова, п’едэстальна**: *Мне зразумела ўсё і ўсё не ясна – Ці варты музыкі такой?! Ці варты я хвіліны гэтай шчаснай, Калі гучаць арфічна вашы астры Панад пустой канцэртнай асакой* (Л. Дранько-Майсюк); *Рыніць сцюдзёна дуб-старэча, Бяльміста пяліцца душло* (Р. Барадулін); *Пад воляю то сонечнай, то зорнай, – пад зорнай асабліва, уначы агенчыкі то цьмяна, то касцёрна усё спрабуюць змрок перамагчы* (С. Шах); *Б’юць крапіўна слоўкі прамы ў вочы-броўкі, Што зусім нясмелы, што такі нялоўкі* (В. Аколава); *Як дапякае палынова Яшчэ і гэтая журба: Жнем тое, што дала сяўба, – Вось і ўмірае наша мова...* (Н. Мацяш); *З белакроўнага гібення дзень усходзіць п’едэстальна. І вакол мяне адчайна разварушана праменне* (С. Панізнік).

Такім чынам, эпітэты, выражаныя аказіянальнымі прыслоўямі, могуць размяшчацца ў прэпазіцыі або постпазіцыі адносна дзеяслова, што не ўплывае на іх сэнсава-эмацыянальную нагрузку. Незалежна ад гэтага яны дакладна і выразна паказваюць працэс дзеяння.

Аказіянальныя прыметнікі і дзеепрыметнікі шырока ўжываюцца ў якасці вобразных азначэнняў назоўнікаў, якія абазначаюць:

– знешні выгляд або псіхічны стан чалавека, жывёлы (**звabна-мілья** вусны, **нахабнахвостыя** коткі): *Мне б на хвілю толькі дакрануцца Вуснамі да вуснаў звabна-мілья* (В. Андрыеўскі); *Ты любіш слухаць цішыню. Лепш за мяне п'еш курню нахабнахвостым коткам* (Р. Барадулін);

– з'явы прыроды і найменні навакольнага свету (**грамнічна-цёплыя** дажджы, **празсонечны** дожджык, **сцюжнавейная** зіма): *Сышоў у ноч халодны снег **Граммнічна-цёплымі** дажджамі* (Н. Аксёнчык); *Ці ж гэта радасць не з Богам – Клейкім лістом удыхнуць Першы **празсонечны** дожджык, **Першапачутае** “будзь”?!* (В. Базылёва); *Мы іншыя, бо восені няма І выпіта другімі наша лета. Між намі **сцюжнавейная** зіма* (М. Шабовіч);

– канкрэтныя прадметы (**заінены бор**): *І бранзавеюць ціха сосны **Сярод заіненых бароў*** (Н. Гальпяровіч).

Індывідуальна-аўтарскія неметафарычныя эпітэты часта ўтвараюцца шляхам складання асноў узуальных прыметнікаў. Паводле значэння кампанентаў кампазіты можна падзяліць на некалькі груп [3, с. 121]:

1) першы кампанент канкрэтызуе або апэньвае другі, напрыклад, **асветлена-сіняе** неба, **асенне-жоўтае** лісце, **бязлітасна-суровы** час, **горда-маўклівая** казачка, **празрыста-белы** матылёк, **салодка-вінны** смак, **чыста-белы** лён: *Каб пад небам **асветлена-сінім**, Як пачатак жыцця і выток Ціхай цэркаўкай Еўфрасіні **Бласлаўляў** мяне родны куток* (Н. Гальпяровіч); *На ўзлессі тым глынулі ветры **Асенне-жоўтае** лісцё* (М. Мятліцкі); *Нашчадак пракляне мой век тады І гэты час **бязлітасна-суровы**, Начынены атрутаю бяды* (З. Марозаў); *Едзь да казачкі, **горда-маўклівай**, Той, што хацела: быць найшчаслівай* (В. Аколава); *...пырхае у травах матылёк, Дзяцінства матылёк **празрыста-белы*** (К. Жук); *...Ды плод яе [яблынькі] **салодка-вінны** Ніхто не зможа надкусіць* (П. Саковіч); *На гары лён **чыста-белы**...* (В. Аколава);

2) кампаненты вызначаюць прадмет з розных бакоў, напрыклад, **блакітна-падрапаны** пластык, **блакітна-самотны** васілёк, **бялява-халодны** снег, **журботна-сіня** валошка, **маршчынна-задуманнае** чало, **непрыдуманна-жорсткі** свет, **няродна-дарагі** боль, **шэра-хітранькі** ваўчок: *Я злаўлю цябе, спрытная ластаўка, – Начыкрыжу цвіком ці фламастэрам У салоне начнога аўтобуса, На **блакітна-падрапаным** пластыку Падпісаўшы – малюнак Глобуса* (А. Глобус); *Можаш іх [вершы] раздарыць. Ды адзін Літасціва **Пакінь** – Той, Што, як васілёк, **Непрыкметны**, **Блакітна-самотны**...* (Г. Бураўкін); ***Бялява-халодны** снег Атуліць тваю шчаку* (М. Шабовіч); *Сіня, **Журботна-сіня** валошка* (К. Кірэнка); *І на чале **Маршчынна-задуманым** Адбітак свой пакінулі гады* (К. Жук); *Гэты свет **непрыдуманна-жорсткі**, Мнагалікі і ўсё ж найадзін! Тоне век, як на моры ў шторм лодкі... Не судзі. І не будзеш судзім* (В. Аколава); *Боль – сцяжэлы ад тугі, Разгарчэлы да гаркосці, Мой*

няродна-дарагі, Раздалёкі да былосці (В. Аколава); *Шэра-хітранькі ваўчок Пераспаў за ноч бачок* (В. Аколава);

3) кампаненты знаходзяцца ў антанімічных або блізкіх да іх адносінах паміж сабой, напрыклад, *незнаёма-знаёмы песняспеў, пяшчотна-падманлівы ранак, салодка-горкія слёзы, светласумны боль, сумна-ўсмеілівы позірк, сялянскагарадскі хлапец*. Індывідуальна-аўтарскія прыметнікі валодаюць высокім экспрэсіўным эфектам за кошт спалучэння лагічна несумяшчальных кампанентаў і ствараюць супярэчлівыя па сутнасці вобразы: *Стыла, гусцеючы ў руху, святло, Пльў песнаспеў незнаёма-знаёмы* (Т. Бондар); *Пяшчотна-падманлівы ранак Вітае жывой чысцінёю Праменне панурага сонца* (Р. Малахоўскі); *Ці памятаеш, як малы хлапчук Сюды спяшаўся часам вечаровым І слухаў яблынь вешчыя размовы Да слёз салодка-горкіх уваччу?* (Зм. Марозаў); *Мой краю серабрысты, Мой светласумны боль! Мелодыяй гаючай Душу маю спатоль* (В. Максімовіч); *Ты не крыўдзіся, бераг, Непаўторна-пяшчотны, Сумна-ўсмеілівы позірк Дарагі, мімалётны* (К. Кірэенка); *Па асфальце я іду, дзядзькі, А ўяўляю, што іду па пожні. Я хлапец сялянскагарадскі...* (У. Правасуд);

4) кампаненты выступаюць у якасці сінонімаў, напрыклад, *здрадліва-подлы лёс, святочна-ўрачыстая, прывабна-прыгожая рабіна: Дзе коней імклівых Трывалыя сёдлы? Твой лёс і зычлівы і здрадліва-подлы* (М. Дукса); *Рабіна, пакрытая снегам іскрыстым, Такая святочна-ўрачыстая сёння, Такая прывабна-прыгожая, чыстая* (Г. Дашкевіч);

5) некалькі прымет дапаўняюць, удакладняюць адна другую, напрыклад, у А. Глобуса сустракаюцца трохасноўныя індывідуальна-аўтарскія прыметнікі, з дапамогай якіх ён стварае непаўторны і запамінальны вобраз неба свайго дзяцінства: *магазінна-пластмасаванавае, недасяжна-бясконца-блізкае, перуновае-маланкава-ветлівае, густа-вішнёва-ласкавае, самалётна-дзюралева-сіняе: Неба злоўленае – аконнае, магазінна-пластмасаванавае; Неба дзеда Валодзі – вясковае З матылькамі па-над кароваю. Недасяжна-бясконца-блізкае, Маціцовае – маё местачковае; Перуновае-маланкава-ветлівае, Страказінае – дрогкае, нізкае, Неабдымнае, дымнае з пліскаю – Гэта неба салодка-летняе; Неба густа-вішнёва-ласкавае, Самалётна-дзюралева-сіняе, Аэрафлотна-застыглае – зімняе. Неба зялёнае з ластаўкаю!*

У паэтычным маўленні вызначаецца вялікая колькасць індывідуальна-аўтарскіх прыметнікаў-каляронімаў, якія маюць агульнае значэнне ‘такі, які складаецца часткова з аднаго колеру, часткова з другога’, напрыклад, *бела-ружаваты, блакітна-белы, блакітна-зялёны, блакітна-попельны, блакітна-шэры, бэзава-ружова-белы, жоўта-белы, жоўта-руды, лілова-сіні, шэра-зялёны: І асыпаўся яблыневы цвет На чорную раллю, на конскі след, На бульбу, не прысыпаную плугам, Лажыўся бела-ружаватым пухам...* (М. Маляўка);

*Блакiтна-белы, светлы галубок, Пачуўшы востры крык драпежнай кані, Ляцiць, ляцiць, хаваецца у змрок (А. Глобус); У цень залятае сухое лiсце, Гарыць **блакiтна-зялёным** агнём (А. Глобус); **Блакiтна-попельныя** хмары Цяклі па дрэвах срэбрам слёз (А. Глобус); **Над блакiтна-шэраю** зямлэй Птушкі пакіруюць на чужыну (Л. Сiманёнак); Але з гадамі выяўлялася, што з дна Нявольнага туляння здабываўмя імі Адным-адзіны скарб: Туга няшчадная.. Па далікатным **Бэзава-ружова-белым** цвеце бульбы... (Н. Мацяш); ...за сiнія фiранкі Схавана хатняе цяпло, **А жоўта-белае** святло Чаканнем сагравае ганкі (А. Глобус); Жолуд луджаны.. ён атулены **жоўта-рудой** абалонкай... (А. Разанаў); **На лілова-сiні** верас Чабаток ступае княжы (М. Мятліцкі); **Не спячайся, а лепей зазiрні ў мае шэра-зялёныя** вочы (І. Хадарэнка).*

Такі чынам, эпітэты, выражаныя індывідуальна-аўтарскімі прыметнікамі, дзеепрыметнікамі, прыслоўямі з'яўляюцца трапным, эканомным сродкам характарыстыкі асобы, прадмета, з'явы, перадаюць аўтарскія пачуцці і ацэнку навакольнага свету, забяспечваюць вобразнасць паэтычнага маўлення.

Літаратура

1. Сцяцко, П.У. Слоўнік лінгвістычных тэрмінаў / П.У. Сцяцко, М.Ф. Гуліцкі, Л.А. Антанюк. – Мінск: Выш. шк., 1990. – 220 с.
2. Гаўрош, Н. В. Слоўнік эпітэтаў беларускай мовы / Н.В. Гаўрош. – Мінск: Выш. шк., 1998. – 603 с.
3. Виноградова, В.Н. Стилистический аспект русского словообразования / В.Н. Виноградова. – М., 1984. – 183 с.